

Thor Magnusson

ETT VIKINGATIDA GÅRDSANLÄGG I HVITARHOLT, ISLAND.

Åren 1963–1966 har Islands Nationalmuseum företagit en undersökning av ett vikingatida gårdsanlägg i Hvitarholt i Arnessysla på södra Island. Undersökningen har letts av mig och väntas bli slutförd sommaren 1967.

Gårdsplatsen är belägen på en kulle strax söder om jökälälven Hvita, ca. 3 km öster om det gamla biskopsätet Skalholt. På platsen syntes knappast några ruiner före undersökningen och det var också av en ren tillfällighet som den upptäcktes. Men undersökningen, som är en av de största i sitt slag på Island, har gett ett mycket betydelsefullt material för utforskningen av västnordiska hus under vikingatiden.

I Hvitarholt har tills nu undersökts 8 byggnader, d.v.s. två långsträckta hallbyggnader med svängda sidoväggar, en ladugård med hölada, fyra grophus samt ett hus med oviss användning, möjligen en hölada.

Hallarna är av en typ som redan är väl känd från västnordiskt område, inte minst från Island, där åtskilliga sådana undersöktes av den Nordiska arkeologiska expeditionen till Island år 1939 och som finns publicerade i verket *Forntida gårdar i Island*. Hallarna tycks kunna anses vara av olika ålder. Den som kan anses vara den äldre har varit åtminstone 18 m lång, men den har tyvärr skadats betydligt genom senare byggnader på platsen. Bredden på mitten är 6 m och sedan avsmalnar den tämligen jämnt mot bägge ändar, dock har den bakre långväggen varit betydligt mera svängd än den främre. Mitt på golvet finns eldstaden, en avlång, stensatt härd med sidohällar, och på bägge sidor om golvet finns upphöjda långpallar av jord. Dessa kunde dock nu endast konstateras på mitten av byggnaden; på grund av att huset är förstört vet vi ej om de löpt hela vägen längs husets väggar eller endast funnits i mittpartiet.

Taket har uppburits av kraftiga trästolpar som stått i golvet. Tydliga stolphål konstaterades i mittpartiet på bägge sidor om eldstaden, troligen har stolparna stått hela vägen från gavel till gavel. Korta stolpar tycks ha stått på stenhällar längs ytterväggarna.

En stensatt ingång har funnits på framsidan närmare den ena gaveln, men om en annan ingång funnits parallellt med denna, kunde ej konstateras, emedan byggnaden var ganska förstörd just på detta ställe.

Ytterväggarna, som bestått av grästörv, fanns på en del ställen bevarade till omkring 30 cm höjd. De har varit uppbyggda av avlånga grästörvor, som skurits ur jordytan, på sätt som man brukade göra på Island in i våra dagar. Väggarna ger oss också en ganska bra datering på byggnaden eftersom man i torvorna tydligt kan urskilja ett vulkaniskt asklager, som av geologer tidigare konstaterats härstamma från ett vulkanutbrott i närheten av Hekla omkring år 900 e. Kr. Asklagret har alltså funnits på jordytan ännu när huset byggdes och det kan knappast ha gått en lång tid mellan vulkanutbrottet och husets uppförande, som grovt kan sättas till 900-talet, en snävare datering låter sig knappast göra.

En egendomlighet är värd att omnämnas angående denna byggnad. Längs ytterväggarna går rader av små stolphål, ca. 6 cm i diameter och med ett mellanrum av ca. 30 cm. Mellan stolphålen finns små, något inåtlutande stenhällar. Det kan ej råda någon tvekan om att vi här har att göra med en anordning för väggbeklädnad. Man kan tänka sig en risflätad vägg, även om man inte har några tidigare belägg för risflätade väggar på Island. Stenarna kan ha utgjort ett underlag för en syll och stöarna kan sedan ha fortsatt genom den ner i jorden.

Den senare hallen ligger nästan hörn i hörn med den nyssnämnda. Den är av ungefär samma storlek, ca. 18 m lång och 5 m bred på mitten med krumböjda väggar av grästörv. De är av samma karaktär som den förra hallens väggar. Husets östligaste del framträder mycket otydligt och det ser närmast ut som om det blivit förkortat varvid en ny gavelvägg byggts inne i själva byggnaden. En mycket typisk eldstad fanns mitt på golvet, men själva golvet var ställvis ganska otydligt och svårt att följa. Dock tycks det ha funnits upphöjda pallar längs väggarna, åtminstone invid den bakre väggen. Denna vägg framträdde ganska klart, den främre väggen däremot något otydligare. Tvenne stensatta ingångar har funnits på framsidan nära respektive gavelväggar.

Denna hall skiljer sig i några få detaljer från den förra, vilket gör att man får det intrycket att den är yngre än den ovanbeskrivna. De takbärande stolparna har här stått på stenar, ej i själva golvet. Man har tidigare konstaterat, att man på Island under tidig medeltid övergått till att använda stolpstenar, emedan stolparna på så sätt höll längre. En annan detalj är att baksidan av detta hus har en utbyggnad, förmodligen ett förrådsrum. Vi har alltså här en motsvarighet till en del av de byggnader som undersöktes i Þjorsardalur år 1939 och som uppförts under 1000-talet.

Ca. 40 m nordost om boningshusen framgrävdes en ladugård med en hölada, som fortsätter i byggnadens längdriktning. Dessa byggnader har tillsammans haft en längd på 25 m. De har varit mycket enkla och vi kunde endast ställvis konstatera spår av ytterväggarna. Höladan har varit omkring 14 m lång och 5 m bred. Innanför väggarna fanns ställvis stolphål men utan någon bestämd regel vad mellanrummet beträffar. Ladugårdens golv hade en kraftig stenläggning och på bägge sidor fanns spår av 5–7 bås. Dessa markerades av stolphål med oregelbundna mellanrum. Man har ej haft kantställda stenhällar mellan båsen, vilket varit det vanliga på Island i äldre tider, utan staket av trä.

Förutom hallarna och ladugården har också på detta ställe framgrävts fyra jordhus vilka närmast kan jämföras med de grophus som på senare år grävts fram inom sydiskandinaviskt och västeuropeiskt område. Det är första gången byggnader av detta slag konstateras på Island. Husen är alla av samma typ och ungefär av samma storlek: omkring 3,5 m långa och 2,5 m breda, svagt ovala till formen och med en golvyta som ursprungligen legat 70–90 cm under jordytan. Två av husen har kraftiga stolphål invid gavlarna; i de två andra finns även mindre stolphål med jämna mellanrum längs väggarna. Väggar av grästörv eller annat material konstaterades ej, men genom att husen nedgrävts så djupt har den jordvägg som därvid bildats fått tjäna som vägg. Troligen har väggarna ej varit beklädda med trä; inget pekade i den riktningen.

Om grophusens takkonstruktion vet man mycket litet. Troligen har de kraftiga ändstolparna burit upp en ryggås vilken i sin tur tjänat som underlag för sparrar. Taket har säkert varit av grästörv, eventuellt med ett underlag av stenhällar, och husen har därför på avstånd sett ut som små jordkullar.

Alla de fyra husen har haft en eldstad, av vilka tre har haft formen av en primitiv ugn. En av dessa utgjordes av relativt tunna stenhällar, de två andra, varav den ena var ihoprasad, har bestått av kraftiga sidostenar med tvärgående stenblock ovanpå. Eldstaden i det fjärde huset var förstörd, men också den tycks ha haft formen av en primitiv ugnsanordning.

Vad dessa grophus använts till är mycket osäkert, men de kan knappast anses vara permanenta boningshus. Ett av husen hade en avloppsränna vilket vid sidan av ugnen av stenhällar bidragit till att man ansett att det använts som badhus eller bastu. Längs två av husets väggar fanns små stolphål, vilka tillsammans med det faktum att golvlagret saknades, ger en fingervisning om att träpallar funnits längs väggarna. I ett av husets hörn fanns en del knytnävsstora stenar, av vilka några spruckit genom påverkan av eld. Det är möjligt att vi här har att göra med stenar som upphettats på ugnen och använts för att värma upp vatten i träkar. — Eventuellt har också de andra grophusen använts som badstugor, men det framgick tydligt att ej alla använts samtidigt. Ett av husen låg tätt invid den yngre hallen och hade fyllts med aska och avfall från denna.

Inte i något fall kunde man finna ingången till grophusen. Någon trappanordning hittades inte och man kan anse att det funnits en dörröppning på själva taket och en trappa av trä, som numera är försvunnen liksom all annan träkonstruktion i husen.

Att det här rör sig om arbetshus för kvinnor, som man t.ex. anser om många av de skandinaviska grophusen, kan ej helt tillbakavisas, men enligt min uppfattning måste grophusen i Hvitarholt ha varit mindre lämpade för en sådan uppgift. Fastän en och annan vävtyngd hittades i husen bevisar det ingenting emedan vävtyngder hittades litet överallt på platsen. Husen måste ha gett ett ganska litet utrymme för vävstolen och det har säkert varit opraktiskt med en så pass stor eldstad i ett hus där man sysslade med tillverkning av textiler.

Att man ej tidigare påträffat grophus på Island innebär ej att de ej kan ha funnits där i större utsträckning under vikingatiden. Grophusen i Hvitarholt syntes mycket otydligt i terrängen och det är ganska troligt att man vid tidigare undersökningar av vikingatida

bostäder helt förbisett deras existens, emedan man i regel endast har koncentrerat sig på att undersöka de hus som tydligt syns på jordytan.

De flesta av husen i Hvítarholt gav mycket få och enkla fynd, främst brynstenar, knivar o. andra småsaker av järn, vävtyngder, järnslag o. dyl. Men den yngre hallen gav en del typiska fynd för vikingatiden, främst ett par glaspärlor, sländtrissor av täljsten samt bitar av täljstensgrytor och ben av husdjur, främst får, nötkreatur och svin. Och som en kuriositet hittades där ett romerskt kopparmynt, det fjärde romerska myntet på Island, präglat för kejsaren Tacitus som regerade åren 275–276 e.Kr.

De tre första romerska mynten hittades på sydöstlandet och den hypotesen har tidigare framlagts att de kommit till Island genom romerska sjöfolk som blivit vinddrivna dit någon gång i början av tredje århundradet men sedan kort därefter lämnat landet. Det är dock påfallande att åtminstone ett av de tidigare funna mynten hittades tillsammans med vikingatida föremål i en husgrund, som dock var så förstörd genom erosion att den ej kunde närmare undersökas. Därför kan man anse, speciellt efter det att myntet från Hvítarholt kommit i dagen, att alla dessa romerska mynt kommit till Island genom nordbor under landnamstiden, närmast 900-talet, och då förmodligen från England där dessa mynt förekommer i större mängder.

Den gård, som här i all korthet presenterats, har ej varit länge bebodd, knappast mer än 70–100 år. Den har stått öde redan år 1104 då Hekla's förödande utbrott ödelade gårdarna i Þorsardalur, bland dem även Stöng. Stället har troligen ej lämpat sig för bosättning. Allt vatten, både till hushåll och boskap har fått forslas en lång väg från ån Hvíta upp till gården, en sträcka som mäter ca. 400 m men som tidigare har varit avsevärt längre genom att ån då låg längre mot norr än nu. Hvíta förorsakar stundom vintertid svåra översvämningar inom detta område något som utgör en stor fara för den boskap som då befinner sig på utmarkerna. Även tidigare har den vållat stora skador på kreaturen och vi kan därför förmoda, att bl.a. detta förhållande bidragit till, att gården flyttats till en lämpligare plats, eventuellt någonstans i närheten eftersom vi har uppgifter om att området redan under medeltiden var tätt bebott.

Det har varit rätt vanligt att gårdar flyttats under Islands första bebyggelsestid. Landnamsmännen kom till ett för dem okänt land och speciellt hedlandskapen mot inlandet, som visade sig frodiga och vänliga om sommaren och lockade till bosättning, har erbjudit svårigheter på vintern vilket gjorde, att man så småningom fick bryta upp och flytta med hela sitt bohag ner mot låglandet och kusttrakterna. Där om vittnar de talrika ödegårdar vilkas ruiner man fortfarande kan se på en del ställen, även inne på själva högslätten.

Till det ovanstående kan tilläggas att undersökningarna på Hvítarholt fortsattes sommaren 1967 och avslutades samma höst. Denna gång utgrävdes en tredje hall med utbyggnad på baksidan, samt ett grophus; det femte. Hallen låg nästan parallellt med den första och endast ca. 6 m söder om densamma. Den var av liknande typ som hall nr. 2, dock något enklare. Den hade en längd av 16 m och en bredd av knappa 5 m. Den avsmalnade något mot gavlarna och ingången har legat på sydsidan närmast den västra gaveln. En ganska enkel härd konstaterades något öster om mittgolvet och de upphöjda jordpallarna var av olika bredd, den bakre bredare än den främre. Vid nordöstra hörnet fanns en utbyggnad, troligen ett förrådsrum, och delvis under detta konstaterades ett grophus. Det var av samma typ och storlek som de andra grophusen, med stolphål längs väggarna och två primitiva eldstäder (en äldre och en yngre?) i form av gropar invid södra långsidan. Bland fynden från dessa hus kan nämnas en del grytfragment och en sänksten av täljsten, samt en sax av färsaxtyp.

Ytterligare byggnader tycks ej ha funnits på platsen och efter undersökningens slut fylldes de utgrävda husen igen.

Ett av grophusen, en primitiv ugn i översta hörnet t.v. Stolphål längs väggarna och även i golvet.

Hallen som undersöktes 1967. Mittpå golvet syns eldstaden, jordpallar på bägge sidor och rader av sten längs väggarna.